

PRIKAZ / REVIEW

Frano Bilić
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
HR-21000 Split, Poljička cesta 35
franobilic1995@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-4795-7525>

PRIKAZ KNJIGE HABSBUŠKA MONARHIJA, 1809–1918

AUTORA ALANA J. P. TAYLORA

Knjiga *Habsburška Monarhija, 1809–1918* hrvatski je prijevod historiografskog klasika *The Habsburg Monarchy, 1809–1918* čuvenog britanskog povjesničara Alana J. P. Taylora. Knjiga je objavljena još daleke 1948. godine kao prerađena inačica istoimenog djela iz 1941. godine od koje se, prema Taylorovu priznanju, razlikuje ne samo po stavljanju naglaska na austrijsku vanjsku politiku nego i s obzirom na autorov pristup temi knjige u cjelini. U predgovoru knjizi iz 1948. istaknuto je da je ova knjiga lišena govora o „propuštenim mogućnostima“ za održanje Monarhije nakon Prvog svjetskog rata, što je bila pozicija prve knjige, nastale pod utjecajem „djela svojedobnih dobronamjernih autora koji su pisali bilo prije propasti Monarhije bilo još u nevjerici da je nema.“ Ključna pitanja kojim se knjiga bavi jesu unutarnja i vanjska politika Austrijskog Carstva (odnosno Austro-Ugarske nakon nagodbe iz 1867.), koju oblikuje dinamika među različitim klasnim i nacionalnim figurama i kolektivima unutar habsburške države. Prijevod na hrvatski jezik knjiga je dobila tek 1990. godine, a obavio ga je Omer Lakomica, dok je urednički posao pripao Zlatku Crnkoviću.

Kako naslov indicira, fokus je knjige na „dugom 19. stoljeću“, tj. na posljednjem stoljeću habsburške države. Međutim, Taylor nije propustio priliku dotaknuti se i početaka Monarhije te važnijih događaja i činitelja koji su imali odlučujući utjecaj na njezin povijesni razvoj. Te teme obrađuje u prvim dvama poglavljima, „Dinastija“ i „Narodi“, koja možemo smatrati uvodnim dijelom knjige. Taylor upućuje na kontradiktornosti te nedorečenosti Monarhije počevši od njezinih temelja, kao što su pitanje imena države i razloga za višestoljetno egzistiranje multietničke tvorevine, koja je stoljećima bila „samo“ skupina zemalja kojim su vladali Habsburgovci. Višestoljetni kontinuitet Habsburške Monarhije Taylor pripisuje „povijesnim misijama“ koje su Habsburgovci provodili i tako davali smisao opstojnosti države, ali i legitimirali svoju apsolutističku vlast. U 16. stoljeću to je bila obrana od osmanlijskih prodiranja prema srednjoj Europi, u 17. stoljeću uz papu i isusovce postali su vodeća političko-vojna snaga protureformacije, u 18. stoljeću prihvatili su se civilizacijske uloge prosvjetiteljstva među svojim podanicima da bi u 19. stoljeću bili brana stvaranju „Velike Njemačke“ pod pruskom dinastijom. Poglavlje „Narodi“ upućuje na jedno od glavnih obilježja Habsburške Monarhije, a to je multietničnost

države u kojoj su uz austrijske Nijemce i Mađare živjeli brojni Slaveni, među kojima Poljaci, Česi, Slovaci, Hrvati, Slovenci i Srbi, te govornici romanskih jezika (Talijani i Rumunji) i mnogi drugi. Suživot tako etnički raznolikog društva ozbiljno je uzdrman nacionalnim pokretima koji su niknuli u 19. stoljeću pod utjecajem liberalnih ideja Francuske revolucije. Taylor, kao i glavni povjesničara, upravo u tom aspektu vidi ključ propasti habsburške carevine.

Simptomatična za Taylorovu percepciju posljednjeg stoljeća Habsburške Monarhije je odluka da za polazišnu točku svoje studije odabere 1809. – godinu dolaska Klemensa von Metternicha na mjesto austrijskog ministra vanjskih poslova. To je dobar indikator da će diplomacija i međunarodni odnosi biti jedan od ključnih aspekata Taylorove studije. Metternich je osoba koja je svojom dugogodišnjom karijerom (39 godina) šefa diplomacije obilježila prvu polovicu 19. stoljeća u Europi. Međunarodni odnos snaga koji je pod njegovim predsjedavanjem uspostavljen na Bečkom kongresu 1815., čiju je osovinu činio savez konzervativnih monarhija Austrije, Pruske i Rusije poznat kao Sveta alijansa, za Metternicha će ostati najveća vrijednost koju pod svaku cijenu treba očuvati. Iako u podnaslovu razdoblje od 1809. do 1835. naziva „Metternichova Austrija“, Taylor nipošto ne koristi ovo poglavlje kako bi glorificirao njegove diplomatske podvige. Upravo suprotno, Taylor ozbiljno propituje Metternichove sposobnosti i navodi njegove velike propuste kao što je bilo buđenje „pokrajinskih tradicija“ Austrijskog Carstva, što je umjesto željene federalizacije habsburških naroda rezultiralo osnaživanjem nacionalnih pokreta – glavne opasnosti za opstojnost Carstva i dinastije. Njegovu najveću zaslugu Taylor vidi u očuvanju mira i saveza s Rusijom dok je istodobno spriječeno daljnje rusko širenje na Balkan.

U poglavlju „Predožujsko razdoblje“ Metternich je ponovno glavni nositelj radnje iako ni približno tako nedodirljiv kao u vrijeme svojeg zaštitnika Franje I. (umro 1835., a naslijedio ga je njegov sin Ferdinand, kojega Taylor opisuje trima riječima: „kretan, epileptičar i rahitičar“). Taylor upućuje na ključni proces buđenja nacionalne svijesti među narodima Carstva u kojem su prednjačili Nijemci i Mađari. Osobitu je pozornost posvetio mađarskom nacionalnom pokretu na čelu s Lajosom Kossuthom. Treba istaknuti da se Taylor ne zadržava samo na djelatnostima istaknutih figura, nego daje jedan dublji uvid u promatrana društva, čije segmente diferencira po klasnom principu. Tako je Kossuth u prvom redu predstavnik sitnog mađarskog plemstva, tj. malih zemljoposjednika, staleža kojemu je i sam pripadao, a tek onda borac za neovisnu Ugarsku. Takav je pristup karakterističan za Taylora, koji kada god to može upućuje na razlike u pozicijama, željama ili svjetonazoru habsburškog društva (ili bolje rečeno društava) ovisno o njihovu staležu. Generalno, stanovništvo habsburških zemalja dijeli na visoko plemstvo (velike zemljoposjednike/magnate), sitno plemstvo, seljaštvo, građanstvo, proletarijat, austrijski birokratski aparat te na pripadnike dinastije Habsburg. Naoko monolitni klasni poredak bit će ozbiljno uzdrman revolucijom 1848. godine, a Metternichu na raspolaganju neće biti vojna sila carske Rusije da održi *status quo*.

Stara ili Metternichova Austrija nepovratno je nestala revolucijama 1848. godine, a tu temu Taylor obrađuje u petom i šestom poglavlju pod naslovima „Provala radikalizma: revolucije 1848 te Epizoda liberalizma: Ustavotvorna skupština,

srpanj 1848 – ožujak 1849“. Taylor je tom vremenski kratkom razdoblju posvetio relativno puno mjesta u svojoj studiji, što ne treba čuditi jer su revolucije 1848. – 1849., poznatije kao „Proljeće naroda“, bile jedna od ključnih prekretnica europske povijesti 19. stoljeća, koja je posebice potresla reakcionarno Austrijsko Carstvo. Taylor čitatelja vješto vodi kroz ovaj koloplet ideja, događaja i revolucija, ponovno stavljajući naglasak na klasne podjele koje rezultiraju različitim motivima društvenih staleža kako na razini Monarhije, tako i među pojedinim narodima pod habsburškom vlašću. Za razliku od prethodnih poglavlja u kojima je puno prostora posvećeno međudržavnim odnosima, ovdje je naglasak stavljen na dinamiku među narodima Monarhije. Stanje blisko anarhiji prouzročeno revolucijama seljaštva i proletarijata najbolje su iskoristili Mađari, koji su svojim „ožujskim zakonima“ Ugarsku uzdigli na razinu posebne države, što je naknadno morao priznati i car Ferdinand. Međutim, Austrijsko Carstvo ipak se nije raspalo 1848. unatoč teškim trenucima za Habsburgovce, koji su radi vlastite sigurnosti morali bježati iz Beča u Innsbruck te poslije u Češku. Taylor smatra da su za očuvanje carevine bili ključni: različiti i nekompatibilni motivi habsburških naroda (u prvom redu Nijemaca i Čeha), kojima je više odgovarao ostanak pod dinastijom od neizvjesne budućnosti izvan njezinih granica, uspjesi habsburške vojske predvođene Radetzkyjem, Windischgrätzom i Jelačićem, koji su slomili revolucije u sjevernoj Italiji i Beču te naposljetku ruska vojna intervencija, koja je porazila Kossuthove Mađare. Glavni uspjeh revolucija Taylor identificira u oduzimanju prava veleposjednika na zemlje koje su obrađivali seljaci te ukinuće tlake, što je označilo konačan kraj feudalizma u Austrijskom Carstvu.

Kronološki prateći razvoj Habsburškog Carstva, Taylorova je knjiga iz revolucija 1848. – 1849. prešla na razdoblje poznato pod sintagmom „Bachov apsolutizam“. Ime je dobilo po Alexanderu Bachu, koji je od 1849. do 1859. obnašao funkciju austrijskog ministra unutarnjih poslova i bio najjača osoba režima, naravno iza novopečenog cara Franje Josipa I. Taylor najveći podvig Bachova apsolutizma vidi u činjenici da je cijela Habsburška Carevina (uključujući Ugarsku!) prvi put bila svedena na jedinstven upravni, pravni i porezni sustav. Za razliku od prethodnog poglavlja, ovdje je veća pozornost posvećena vanjskoj politici, koju je pedesetih godina 19. stoljeća obilježio Krimski rat. Za razliku od Metternicha, novi ministar vanjskih poslova, Schwarzenberg, saveznike je tražio na zapadu i sanjao o proširenju na istok, što je podrazumijevalo obračun s Rusijom. Potporu Engleskoj i Francuskoj u ratu protiv Rusije Taylor smatra promašenom te izvorištem problema koji će ozbiljno poljuljati Carevinu deset godina nakon krvavih revolucija. Ne samo da akcije protiv Rusije (okupacija „podunavskih kneževina“ – teritorij današnje Rumunjske) nisu dovele do teritorijalnih proširenja, nego su rezultirale potpunom međunarodnom izolacijom Austrije. Lišena međunarodne potpore, Austrija neće moći održavati *status quo* te će njezini talijanski posjedi postati „lakim plijenom“ udruženih snaga Kraljevine Sardinije (Pijemonta) i Francuske. Uz gubitak Lombardije, Taylor posljedicom pogrešne vanjske politike vidi i pad Bachova sustava 1859. godine.

Razdoblje neposredno nakon pada Alexandera Bacha obilježilo je „lutanje“ austrijske vanjske i unutarnje politike u potrazi za novim pravcem i partnerima. Ta je tema obrađena u poglavlju „Borba između federalizma i centralizma: listopadska

diploma i veljački patent 1860-61“. Naglasak je stavljen na dinamiku između cara Franje Josipa i njegovih ministara s jedne strane i različitih političkih i nacionalnih grupacija s druge. Dinastija se susrela s pitanjem koga odabrati za saveznika, njemačke liberalne velikonjemačke orijentacije ili staro feudalno plemstvo koje je težilo federalizaciji države s ciljem jačanja njihove uloge u lokalnim/regionalnim jedinicama. Kroz tu prizmu Taylor gleda i dva ključna akta Franje Josipa iz 1860. i 1861., gdje je „Listopadska diploma“ bila privremena pobjeda feudalnog plemstva, koje je bilo osnaženo osnivanjem pokrajinskih sabora s velikim ovlastima na lokalnoj (pokrajinskoj) razini, da bi već početkom 1861. „Veljačkim patentom“ bio bitno umanjen značaj i ovlasti pokrajinskih sabora na korist Carevinskog vijeća, što je bio jasan odmak od federalizma prema centralizmu.

Državno uređenje uspostavljeno „Veljačkim patentom“ Taylor naziva Schmerlingovim sustavom po ministru unutarnjih poslova Antonu von Schmerlingu, a obrađeno je u devetom poglavlju knjige. Pseudoparlamentarizam uspostavljen „Listopadskom diplomom“ i pogotovo „Veljačkim patentom“ većem je broju ljudi omogućio javno angažiranje pa Taylor u ovom poglavlju čitatelju predstavlja više nacionalnih lidera i političkih figura. Poglavlje nije isključivo posvećeno političkim liderima, nego i pojedinim narodima Monarhije. Zanimljivo je da uz klasnu dimenziju, koja je u prijašnjim razdobljima bila dominirajući faktor raslojavanja društva, u doba pseudoparlamentarizma Taylor sve izražajniju ulogu daje političkoj diferencijaciji među pojedinim narodima. Jednako kao i kod fizičkih osoba, Taylor se ne libi ukazati na loše narodne politike, kao što je to bio slučaj u Češkoj, gdje su nacionalno svjesni intelektualci krenuli u partnerstvo sa starom feudalnom aristokracijom, kojoj ni u primisli nije bilo krenuti u emancipaciju češkog društva koja bi uključila i njima podložne seljake. Pozitivnim uglavnom smatra korake mađarskog vodstva predvođene Deákom, koji će nedugo nakon pada Schmerlinga rezultirati njihovom velikom pobjedom – uspostavom dualizma.

Krah još jednog državnog sustava koji je trebao donijeti dugotrajnu stabilnost Monarhiji, kao i u prethodnim slučajevima, analiziran je iz unutardržavne i međunarodne perspektive. Od unutardržavnih Taylor ističe Schmerlingov gubitak potpore austrijskih Nijemaca (nakon što su shvatili da pod Schmerlingovim vodstvom velikonjemačka ideja nema budućnost) te približavanje Deáka i Franje Josipa, koji je osjećao da sada sam može riješiti spor s Mađarima bez svojeg ministra unutrašnjih poslova, kojemu je to trebala biti glavna zadaća. Na međunarodnom je planu Austrijskom Carstvu na naplatu dolazila dugogodišnja nejasnost i neuspješnost vanjske politike. Ironičnim tonom Taylor vodi čitatelja kroz događaje koji su, umjesto željenog savezništva s Pruskom i obnove Metternichova saveza konzervativnih monarhija, doveli, ni manje ni više, nego do rata s tom silom i konca Austrijskog Carstva kao centralizirane države. Taj je proces obrađen u desetom poglavlju knjige pod naslovom „Kraj stare Austrije, 1865–1866“. Taylor je stava da je austrijska vanjska politika pod vodstvom Rechberga i njegova nasljednika Mensdorffa „počinila glupo samoubojstvo“ svojim beskonačnim čekanjem i nečinjenjem. Rezultat je bio vojni poraz od Bismarckove Pruske, koja je definitivno izbacila Habsburgovce iz njemačkih zemalja, a habsburški su posjedi u Italiji (regija Veneto) pripali Napoleonu III. Pitanje s kojim se Taylor intenzivno pozabavio glasi

zašto su u tom trenutku moćne susjedne države (u prvom redu pobjednička Pruska) Austrijskom Carstvu „dozvolile“ da opstane kao velika europska sila. Zaključuje da je unatoč slabosti na unutardržavnom i međunarodnom planu Austrija bila „europska potreba“, kojom se održavao mir i stabilnost u srednjoj i istočnoj Europi.

Veliki porazi na međunarodnom planu osjetno su oslabjeli Monarhiju, što su Mađari vidjeli kao „zeleno svjetlo“ za realizaciju svoje nacionalne države. Taj je proces opisan u poglavlju naziva „Rađanje dualizma, 1866–67“. Dogovoru s Mađarima prethodio je sraz politika austrijskog ministra, predsjednika Belcredija i ministra vanjskih poslova, Beusta, koji se nisu slagali u svojim ciljevima pa tako ni u odabiru saveznika. Dok je Belcredi stabilizaciju Monarhije vidio u povezivanju s dominantno konzervativnim habsburškim Slavenima, Beust je bio spreman na ustupke Andrassyju, tj. Mađarima, samo kako bi sredio situaciju pred planirani vojni revanš protiv Bismarckove Pruske. Dakle, Taylor ponovno naglasak stavlja na lidere i različite politike koje su bile glavni nositelj razvoja Monarhije. Pobjeda Beusta i Andrassyja nad Belcredijem utrla je put dualizmu, državnom uređenju kojim je do tada jedinstvena Carevina podijeljena na Austriju i Ugarsku – dvije države koje osim figure cara Franje Josipa povezuju zajednička vojska, vanjska politika te njihovo financiranje. U ovom je poglavlju veća pozornost posvećena Hrvatskoj. Naravno, radi se o činjenici da je Hrvatska, za razliku od drugih habsburških kraljevina, imala gotovo neprekinuti kontinuitet autonomije, koju je pratila i određena politička moć, pa ju nije bilo moguće jednostranim ukazom podrediti mađarskoj hegemoniji. To je dovelo do Hrvatsko-ugarske nagodbe, kojom je Hrvatska i *de jure* postala dijelom Ugarske, pritom sačuvavši svoju posebnost koja se primarno ogledala u instituciji hrvatskog bana i sabora. Međutim, nagodbom je Hrvatska, prihativši sve uvjete koje su joj nametnuli Deák i Andrassy, postala i politički i gospodarski ovisna o interesima Mađara. Taylor se ni ovdje ne libi uputiti na „krivca“ za nepovoljan položaj u koji je došla Hrvatska. Umjesto očekivanog napada na mađarski nacionalizam, Taylor prstom upire u političku „zaostalost“ onodobnih hrvatskih lidera, koji jednostavno nisu bili na razini potrebnoj za uspješno pregovaranje s prekaljenim duom političara s druge strane. Iako su s jedne strane nagodbe iz 1867. i 1868. bile nepovoljne za Hrvatsku, Taylor ističe njihov blagotvorni učinak na Monarhiju te posebice na njezin austrijski dio. Prvi put nailazimo na Taylorovo odobravanje politike koju je Carevina vodila, a koja je prema njegovu mišljenju u narednom razdoblju omogućila „zavidnu egzistenciju“ stanovništva Cislajtanije pa i u odnosu prema nekim zapadnoeuropskim zemljama. Jasno je da Taylor Austro-ugarsku nagodbu vidi kao dugo čekani progresivan korak Monarhije koji je riješio više desetljetni konflikt dinastije i Mađara.

Podjela Monarhije na dva dijela navela je Taylora da u sljedećim poglavljima zasebno piše ili o austrijskom ili o ugarskom dijelu. Tako su sljedeća tri poglavlja, koja obuhvaćaju razdoblje od Nagodbe (1867.) pa do konca 19. stoljeća, posvećena Austriji, tj. Cislajtaniji nakon čega slijedi poglavlje posvećeno Ugarskoj u usporednom razdoblju. Vidljivo je da Taylor od nagodbe austrijski i ugarski dio Monarhije tretira kao dva odvojena društva kojima se želi pojedinačno posvetiti. Prvu fazu nakon nagodbe Taylor obrađuje u dvanaestom poglavlju, pod naslovom „Neuspjeh liberala: njemačka prevlast u Austriji, 1867–79“. U tom poglavlju dotiče se raznih tema, ali ćemo ipak kao ključnu istaknuti interakciju između vladajućih njemačkih liberala i

čeških predstavnika u Carevinskom vijeću, čiji je cilj bio uzdići Češku s Moravskom i Šleskom na jednaku razinu s Austrijom i Ugarskom, dakle trijalizam. Naravno, do toga neće doći, a Taylor glavni uzrok vidi u političkoj slabosti Češke i njezinih lidera, koji nisu kao Mađari mogli zaprijetiti integritetu Monarhije. Iako češko pitanje nije uspjelo potkopati njemačku prevlast, tj. hegemoniju u Austriji, ona ipak neće ostati dugog vijeka. Taylor genezu pada njemačkih liberala nalazi u ekonomskoj krizi i u vanjskoj politici. Kad je riječ o ekonomskoj krizi iz 1873., Taylor objašnjava kako je krah *laissez-faire* ekonomije, tj. slobodnog težišta kapitala bez državnog intervencionizma, ujedno bio udarac njemačkim liberalima, koji su tu ekonomsku politiku propagirali i provodili. Drugi veliki udarac njemačkim ministrima bio je rezultat rusko-turskog rata, koji je izbio uslijed Bosansko-hercegovačkog ustanka 1875. – 1878. Naime, Berlinskim kongresom odlučeno je da Austro-Ugarska okupira pokrajine Bosnu i Hercegovinu, čemu su se protivili njemački liberali, koji nisu željeli povećanje broja Slavena u Carevini. Upravo u tome Taylor vidi njihovu propast jer su se usprotivili jedinoj vanjskopolitičkoj pobjedi koju je Franjo Josip toliko dugo čekao. Osvrnut ćemo se i na jednu političku figuru koja se ističe od ostalih austrijskih lidera koje nam Taylor predstavlja. Radi se o Eduardu von Taaffeu, čovjeku irskog podrijetla, koji je prvi austrijski državnik o kojemu Taylor piše u pozitivnom tonu istaknuvši njegovu sposobnost i karakterne vrline. Taaffe će biti centralna figura sljedećeg poglavlja.

Positivan dojam o Taaffeovoj administraciji proizlazi i iz naslova poglavlja koje glasi „Habsburški oporavak: Taaffeovo razdoblje 1879–93“. Taylor taj period vidi kao vrijeme blagostanja za Carevinu u smislu da je bilo gotovo lišeno unutarnjih i vanjskih kriza koje su u prethodnim razdobljima često prijetile samoj opstojnosti države. Upravo Taaffeovo razdoblje identificira kao najsjajniji period Austro-Ugarske prema kojemu neki i danas gaje nostalgичne osjećaje. Taaffe je prilično suvereno manevrirao između sukobljenih težnjā habsburških podanika. Taylor njegovu dugovječnost na poziciji ministra predsjednika, ili Kaiserministra kako je sam sebe nazivao, vidi u širokoj potpori koju je osigurao u austrijskom dijelu Carevine. Taaffeovi moćni saveznici bili su okupljeni u „željezni krug“, koji su činili veleposjednici, galicijski Poljaci, Katolička Crkva, njemački puk te češki i slovenski umjerenjaci. Upravo vraćanje Čeha u Carevinsko vijeće prema sporazumu s liderom čeških konzervativaca, Riegerom, Taylor izdvaja kao najveću Taaffeovu pobjedu. Uz Taaffea, Franjo Josip, slijedeći Taylorovu argumentaciju, osamdesetih godina 19. stoljeća imao je još jednog značajnog ministra, a to je bio šef diplomacije, grof Gustav Kálnoky. Tvrdnju da se radi o najuspješnijem i vjerojatno najposobnijem ministru vanjskih poslova Franje Josipa, Taylor potkrepljuje upućivanjem na saveze sa Srbijom, Rumunjskom te naposljetku s Velikom Britanijom (1887.), koji su sklopljeni bez suglasnosti ili protiv želje gospodara onodobne europske vanjskopolitičke scene, Otta von Bismarcka. U istom poglavlju Taylor nas upozorava na novu političku snagu koja se 1882. okupila u Linzu. Radi se o novim njemačkim radikalima, predvođenima Adlerom, Friedjungom i Schönererom. Kao i stari radikalni program, i ovaj je težio njemačkoj hegemoniji u Monarhiji i stvaranju Velike Njemačke, tzv. „carstva od sedamdeset milijuna“. Taylor opisuje njemačke Židove, Adlera i Friedjunga, kao iskrene idealiste i sposobne ljude, a Schönerera (jedinog

etničkog Nijemca među njima) blati kao zlobnu i beskrupuloznu osobu označivši ga i kao „izumitelja antisemitizma“. Ipak, njemački radikali nisu ti koji su okončali Taaffeovo razdoblje. Njegov su pad prouzročile turbulencije u njegovoj poledini – „željeznom krugu“. Naime, Riegerovi su konzervativci (Staročesi) na izborima 1891. izgubili od Mladočeha lišivši simultano Taaffea njegova ključnog saveznika. Taaffe je gubitak potpore čeških predstavnika pokušao riješiti uvođenjem „općeg izbornog prava“ tražeći potporu širih narodnih masa, tj. seljaka, koje nacionalni pokreti nismo ni približno zahvatili kao građanstvo. Međutim, Taylor upravo taj potez vidi kao Taaffeovo političko samoubojstvo jer je koketiranjem s općim izbornim pravnom udaljio od sebe ostale pripadnike „željeznog kruga“ željne očuvanja svojega dominantnog položaja u habsburškom društvu.

Sljedeće poglavlje u svojoj kompleksnosti premašuje prethodno iako pokriva razdoblje od samo pet godina. Pod naslovom „Godine pometnje: od Taaffea do Badenija, 1893–97“ Taylor se ponovno bavi isključivo austrijskim dijelom Monarhije. Do izražaja dolazi nesigurnost u smjer koji bi Monarhija trebala uzeti nakon Taaffeova pada. Franjo Josip nije više nalazio rješenja kako organizirati austrijsku vladu pa je Carevina dugo vremena bila bez prave vlade, a upravljanje je Monarhijom preuzela famozna austro-ugarska birokracija. Za razliku od glavnine do sada obrađenog teksta, u kojem su dominirali istaknuti politički lideri i njihove politike, Taylor u ovom poglavlju posvećuje veliku pozornost habsburškom društvu, koje se znatno izmijenilo u odnosu na stanje s početka stoljeća, kojim su dominirale klasne podjele proizašle iz feudalizma. Svojevremeno Tayloru, ne libi se uputiti na probleme i proturječnosti narodnih masa koji su, slijedeći njegovu argumentaciju, prvenstvo proizlazili iz nacionalizma. Uz nacionalizam, Taylor glavni uzrok društvenih mijena vidi u tehničkoj modernizaciji i industrijalizaciji, koja je osobito zahvatila dominantno njemačka područja Austrije. Radničku klasu ističe kao pokretača transformacije društva iz carevih podanika u pojedince koji negiraju svaki autoritet, što je dočarao riječima: „Tvornice su grobari svake tradicije i poštovanja.“ U ovom poglavlju upoznajemo i nove političke aktere, koji će imati važnu ulogu u posljednjih dvadeset godina Habsburške Monarhije. Radi se o Kršćansko-socijalističkoj te o Socijal-demokratskoj stranci. Prva će u narednom razdoblju dospjeti na mjesto glavnog političkog saveznika dinastije, gdje će ostati do pada habsburške države. Kao i u glavnini poglavlja, i u ovom nam Taylor predstavlja čelne političke lidere koji su obilježili promatrano razdoblje. Radi se o ministru predsjedniku, Badeniju i ministru vanjskih poslova, Goluchowskom, dvojcu galicijskih Poljaka iz aristokratskih obitelji. Uspješnijim ministrom pokazao se Goluchowski. Njegova najveća pobjeda bio je sporazum s Rusijom 1897. o što duljem odgađanju istočnog pitanja. Taylor uspjeh Goluchowskog ističe kao epohalan pothvat koji nije uspio poći za rukom ni samom Metternichu. Konačno popuštanje napetosti s Rusijom i rješenje vanjskopolitičke pozicije prema Taylorovu je mišljenju otvorilo „razdoblje unutarnjih kriza“, gdje su vodeće nacije, dakle Nijemci i Mađari, ne strahujući više od ruske intervencije na Balkanu, mogle otvoreno istupati protiv Monarhije kao 1848. godine. Za razliku od Goluchowskog, Badeni nije uspio urediti unutardržavnu situaciju. Pao je kao i brojni prije njega na pitanju češkog jezika, gdje je pokušao favorizirati Čehe u odnosu na Nijemce. Kaos koji je nastao kako u Carevinskom vijeću, tako i na austrijskim

ulicama, najbolje je iskoristio radikal Schönerer stavši na čelo pokreta za obnovu njemačke hegemonije u Monarhiji.

Nakon triju poglavlja posvećenih austrijskom dijelu Carevine od 1867. do 1897. slijedi jedno posvećeno Ugarskoj u istom razdoblju. Činjenica da je tih trideset godina u Ugarskoj svedeno na nepunih trinaest stranica, u odnosu na pedesetak stranica posvećenih istom razdoblju u Cislajtaciji, govori nam da je Taylorov fokus ipak pretežito stavljen na Austriju, tj. na dinamiku između dinastije, austrijske vlade, habsburških Nijemaca i Čeha. U pregledu povijesti Ugarske nakon nagodbe iz 1867. Taylor uzima jedan općenitiji pristup, ne ulazeći u elaboriranje pojedinačnih politika narodnih, klasnih ili stranačkih lidera, na što nas je naviknuo. Taylor smatra da je u promatranom razdoblju Ugarske ključan bio odnos snaga između mađarskog sitnog plemstva i magnata, koji je nastao nakon Nagodbe. Naime, ekonomski upropašteno sitno plemstvo vezalo se za državne i javne poslove odakle je istisnulo magnate, koji su i dalje te pozicije držali počastima koje im pripadaju po „obiteljskom pedigreu.“ Želeći reafirmirati svoju poziciju u ugarskom društvu, magnati će se okrenuti mađarskom nacionalizmu, udaljivši se simultano od dinastije kojoj su povijesno gledano bili jedini odani saveznik među etničkim Mađarima. Odnos snaga koji favorizira sitno plemstvo održavat će ugarski ministar predsjednik, Kálmán Tisza. Taylor značajke njegove politike svodi na potporu dualizmu i sitnom plemstvu te na šovinizam prema nacionalnim manjinama u Ugarskoj. Nakon dulje stanke ponovno je veća pozornost posvećena Hrvatskoj, koja se nakon *Hrvatsko-ugarske nagodbe* našla u sastavu Ugarske, s ograničenom autonomijom u unutarnjim poslovima. Taylor prvi put ulazi u međustranačku problematiku onodobne Hrvatske, gdje naglasak stavlja na sukobljene politike Starčevićeve Stranke prava i Strossmayerove Narodne stranke. Za razliku od Stranke prava, koju je doživljavao reakcionarnom, Taylor hvali Strossmayerovu jugoslavensku ideologiju smatrajući da je imala velik kreativni kulturni, ideološki i politički potencijal. Taylor je Strossmayerov jugoslavizam shvaćao kao „dobronamjernu intelektualnu tvorevinu“, čiji je cilj bio kulturno i političko okupljanje habsburških podanika sa slavenskog juga u zajednički front protiv njihovih gospodara. Upravo je to Taylor ocijenio pozitivnim, za razliku od politika nacionalno ekskluzivističkih stranaka, koje su svoju energiju trošile na jalove međusobne svađe.

Poslije nekoliko poglavlja posvećenih posebno austrijskom ili ugarskom dijelu Taylor se vraća sagledavanju Monarhije u cjelini. Pod naslovom „Privid demokracije: bablje ljetu Habsburške Monarhije, 1897–08“ obrađuje posljednjih deset godina koje prethode velikim vanjskopolitičkim krizama koje kulminiraju izbijanjem Prvog svjetskog rata. Upravo u ovom poglavlju Taylor uvodi lik nadvojvode Franje Ferdinanda, čije će ubojstvo postati okidačem izbijanja Prvog svjetskog rata. Glavna preokupacija habsburške vlasti predvođene carem, nadvojvodom Franjom Ferdinandom i novim ministrom predsjednikom Koerberom ostala je manevriranje između težnja vodećih i podređenih naroda Monarhije koji su konstantno bili više ili manje nezadovoljni svojim položajem. Promatrano razdoblje obilježio je obnovljeni sukob između dinastije i Mađara, koje je Franjo Josip planirao politički podčiniti kako bi ojačao Monarhiju iznutra kao preduvjet za ispunjenje njegove stalne preokupacije, a to je vođenje samostalne vanjske politike. Situacija se nije razvijala u smjeru u

kojem je to car priželjkivao jer pod pritiskom nove mađarske većine koju su osvojili magnati, osvjedočeni protivnici zajedničke vojske, Franjo Josip suspendira ustav i parlament te u Ugarskoj uvodi apsolutizam pod generalom Fejérváryjem. Ključnog aktera za rješenje nove krize u Ugarskoj Taylor vidi u Hrvatima kao jedinom narodu s kakvom-takvom političkom autonomijom uz mađarske gospodare. Njima su se obratili i Fejérváry i dinastija, ali oni neće počiniti istu grešku kao 1848. i 1867. godine. Uzroke konačnog odbijanja dinastije Taylor identificira u klasnoj promjeni hrvatskog vodstva, koje više nisu činili isključivo časnici habsburške vojske, nego liberalno orijentirano građanstvo Zagreba i drugih gradova. Ta nova garda hrvatskih političara poznatom je Riječkom rezolucijom okrenula leđa Habsburzima, a partnere su našli u mađarskim prvacima, uz uvjet da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom i da se osigura bolji tretman Hrvata u Ugarskoj. Te su zaključke podržali i hrvatski Srbi Zadarskom rezolucijom, koja je bila osnova buduće Hrvatsko-srpske koalicije. Taylor ispravno zaključuje da su te dvije rezolucije, umjesto željenog udruženog fronta Hrvata, Srba i Mađara protiv dinastije, dovele do pomirenja dinastije i Mađara, koji su dakle iznevjerili svoje hrvatske i srpske partnere, zbog shizofrenog straha od južnoslavenske ugroze. Taylor izrijezom odbacuje bilo kakvu opasnost od političkog ujedinjavanja habsburških južnoslavenskih naroda s Kraljevinom Srbijom u trenutku objave dviju rezolucija, dakle 1905. godine. Činjenicu da će kasnije doći do toga saveza i da će hrvatsko-srpsko političko udruživanje predstavljati stvarnu prijetnju Monarhiji, Taylor nedvosmisleno stavlja na teret mađarskim hegemonima te dinastiji, koji su svojim zlonamjernim i/ili netaktičkim potezima udaljili dotad lojalne građane od Monarhije i okrenuli ih protiv nje.

Pruživši čitatelju uvid u unutarnjopolitičku situaciju u Monarhiji početkom 20. stoljeća, Taylor se u pretposljednem poglavlju, pod naslovom „Rješenje silom, 1908–14“ prebacuje na međunarodni plan. Glavni je akter nasljednik Goluchowskog na poziciji ministra vanjskih poslova grof Alois Lexa von Aehrenthal. Ni on, kao ni velika većina njegovih prethodnika, nije izbjegao Taylorov „britki jezik“, koji ga je predstavio kao samouvjeren i bahata čovjeka »s drskim štekantjem terijera«. Ključna razlika koja će istaknuti Aehrenthala od svojih prethodnika, njegova je spremnost da se upusti u rješavanje „istočnog pitanja“, tj. u podjelu osmanskih teritorija na Balkanu s Rusijom. Taylor upućuje na važnu činjenicu da su krajem prvog desetljeća 20. stoljeća sve vodeće sile austrijske politike bile pobornici pokazivanja vojne moći Austro-Ugarske, a meta je pronađena u Kraljevini Srbiji, koja se u prethodnom razdoblju otrgla od ekonomskog tutorstva Habsburgovaca. Kažnjenički potez protiv Srbije trebala je biti aneksija Bosne i Hercegovine, na koju su srbijanski vlastodršci iskazivali otvorene pretenzije. Pokrajine su se od 1878. nalazile pod austro-ugarskom okupacijom, ali su i nakon trideset godina habsburške uprave *de jure* bile dio Osmanskog Carstva. Taylor kritički propituje svrhu aneksije koja je po njegovu mišljenju Austro-Ugarskoj donijela više problema nego koristi. Ističe da je aneksijom broj Monarhiji nesklonih južnih Slavena, dakle Hrvata, Srba i bosanskohercegovačkih muslimana, povećan za milijun i devetsto tisuća. Osim toga, aneksija je izazvala tzv. aneksijsku krizu u kojoj je gotovo došlo do rata sa Srbijom i njenim velikim protektorom, Rusijom. Taj rat spriječila je njemačka diplomacija zaprijetivši da će vojno podržati Habsburgovce ako ih Rusi napadnu, što je u konačnici ponovno istaknulo austro-ugarsku ovisnost

o sjevernom susjedu. Potpuni promašaj austro-ugarske vanjske politike jest, prema Tayloru, zaokružen stvaranjem realne jugoslavenske opasnosti nastale kao odgovor Srbije na agresivnu politiku Monarhije. Od tog trenutka Srbija prihvaća ulogu braniteljice monarhijskih južnih Slavena i naziv „jugoslavenskog Pijemonta“. Unatoč velikim unutarnjim i vanjskim problemima, Austro-Ugarska će nastaviti voditi nepopustljivu konzervativnu politiku do svojeg kraja. Promijeniti je nisu mogli ni mađarski magnat Mihály Károlyi ni češki liberal Tomáš Masaryk, koje Taylor ističe kao nositelje progresivnih i konstruktivnih ideja u svojim narodima. U nemogućnosti da se reformira, Monarhija je ponovno izlaz vidjela u vojnoj pobjedi, iako, prema Tayloru, ratom nije mogla ništa ostvariti. Ubojstvo prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove žene Sofije u Sarajevu 28. lipnja 1914. dalo je nenadmašan povod objavi rata Srbiji, što je političko i vojno vodstvo Monarhije jedva dočekalo, iako i dalje nije znalo s kojim ciljem, osim kažnjavanja Srbije, ulazi u rat.

Posljednje poglavlje knjige nosi znakovit naslov „Sila se plaća: kraj Habsburgovaca, 1914–18“. Taylor i naslovom želi uputiti na to da su za propast dinastije i Monarhije Habsburgovci sami sebi krivi. Već je prva godina rata pokazala da bez tutorstva Njemačke Austro-Ugarska ne može postići uspjeh ni u vanjskoj politici ni na bojnopolju. Vojna i diplomatska nemoć Monarhije, koja je svima postala jasna već 1915. godine, za Taylora je konačni kraj privida neovisnosti o Njemačkoj pod čijom je zaštitom Austro-Ugarska *de facto* živjela od 1866. godine. Taylor se osvrće na planove drugih međunarodnih subjekata o budućnosti Monarhije, odnosno njezinoj podjeli nakon Velikog rata. Imperijalizmu dijela velikih sila i susjednih država Taylor suprotstavlja ideju samoodređenja naroda za koju je američkog predsjednika Woodrowa Wilsona pridobio nitko drugi nego Tomáš Masaryk – budući predsjednik Čehoslovačke. Taylor Masarykov uspjeh, koji je rezultirao uspostavom nezavisne Čehoslovačke, smatra gotovo jednako važnim i za stvaranje prve jugoslavenske države. Uzaludnim su se pokazala nastojanja novog cara, Karla I. Austrijskog (naslijedio Franju Josipa nakon njegove smrti 1916. godine) da zadrži narode u Monarhiji obećanjima nekog liberalnijeg sustava koji će dozvoliti tražene nacionalne slobode. Sve je to postalo nedovoljno u trenutku kada je SAD, najveća vojna, gospodarska i politička sila svijeta, dao „zeleno svjetlo“ za stvaranje nacionalnih država. Taylor raspravu o Habsburškoj Monarhiji završava kao što je i počeo, ironičnim tonom vraća se na njegovu osnovnu tezu, a to je besmisao postojanja države koja je simultano lišena potpore svojeg stanovništva i neke državne ideje/misije oko koje bi se različiti narodi mogli okupiti.

Nakon detaljne raščlambe i prikaza glavnih značajki a tema Taylorove *Habsburške Monarhije, 1809–1918* možemo zaključiti da je ovo 75-godišnje djelo izdržalo „test vremena“. Taylorovo se djelo i u suvremenoj povijesnoj znanosti često upotrebljava kao početna točka proučavanja i istraživanja tema vezanih za „dugo 19. stoljeće“ Habsburške Monarhije. I zaista, knjiga pruža jedan jasan pregled povijesnog razvoja Monarhije te ističe ključne unutarnje i vanjske čimbenike koji su ga oblikovali. Kroničan nedostatak „austrijske misije“ u posljednjem stoljeću njezine povijesti za Taylora ostaje temeljnim problemom koji Austrija, poslije Austro-Ugarska, nije mogla riješiti i zbog kojeg je bila osuđena na propast. Nedefiniranost razloga za daljnje egzistiranje Monarhije i nejasnost cilja prema kojem bi država trebala

stremiti rezultiralo je neprestanim „lutanjem“ austrijske unutarnje i vanjske politike, što je pak dovelo do njezina konačnog sloma. Ne možemo se oteti dojmu da je navedeno uzrokom Taylorova ponekad i pretjerano kritična pristupa prema Habsburgovcima i njihovim ministrima koji su prema njegovu mišljenju gotovo uvijek vodili pogrešnu politiku. Premda nema sumnje da je habsburška vlast zbog višedesetljetne opstrukcije liberalnih reformā u zemlji te vođenja prevrtljive i nejasne vanjske politike najzaslužnija za raspad Monarhije, postavlja se pitanje prave alternative politikama koje su vođene. Naime, Taylor često izbjegava uputiti na „bolju opciju“ koju su habsburške vlasti trebale odabrati, iako se ne libi istaknuti što je pogrešno u politici koju su provodili. Kako je sama inercija europske i svjetske povijesti išla u smjeru stvaranja nacionalnih država, tako je svaka politika koja je radila na očuvanju integriteta Habsburške Monarhije dobila reakcionarnu etiketu kao i nositelji tih ideja i procesa. Za razliku od čelnika Monarhije, Taylor s puno više simpatija gleda na čelnike mađarskog, češkog i hrvatskog nacionalnog pokreta čije su ideje išle ukorak s vremenom.

Jedan od osnovnih uvjeta koje zahtijeva ovako složeno pregledno djelo jest velika širina znanja njegova autora. Izazovnost tog uvjeta odlično se manifestira u djelima kao što je *Habsburška Monarhija 1809–1918* poradi izuzetne kompleksnosti habsburškog društva, koje obilježava multietničnost, multikonfesionalnost, multikulturalnost te različita klasna pripadnost. Možemo sa sigurnošću reći da je Taylor taj test položio demonstriravši zaista zavidno znanje o zemljama i narodima koje su činile Habsburšku Monarhiju. Valja istaknuti da je to znanje stekao dugogodišnjim radom u njemačkim i austrijskim arhivima, iz čega su proizašle i specijalizirane studije o „njemačkom pitanju“ kao što su: *The Course of German History* (1946.), *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918* (1954.) te *Bismarck: The Man and the Statesman* (1955.).

Naposljetku treba istaknuti i Taylorovu odvažnost koja se lako uočava u knjizi. On se ne libi iskazati svoje mišljenje te okarakterizirati neku povijesnu osobu ili pojavu negativnom i tako se zamjeriti čitatelju koji može imati potpuno drukčije mišljenje. Taylor je stalno prisutan u svojem djelu u vidu iznesenih razmišljanja te demonstrirane naklonjenosti ili odbojnosti prema povijesnim akterima / idejama / politikama, što knjizi daje dojam iskrenosti, ali i subjektivnosti. U svakom slučaju, radi se o autoru koji ne bježi od odgovornosti historiografa i spremno nudi svoje viđenje teme u pitanju, svjestan da to može voditi do polemike i osporavanja njegovih tvrdnjā. Unatoč ponekim kritikama koje smo iznijeli, nema uopće sumnje da je Taylorova *Habsburška Monarhija, 1809–1918* historiografski klasik koji kao izvor znanja i dalje ostaje relevantan, duboko u osmom desetljeću od svojeg prvog izlaska na svjetlo dana.